

Het Evangeliezaad in de Schouwse kleigrond

De geschiedenis
van de Christelijke
Gereformeerde Kerk
Kerkwerve

Voorwoord

Het jaar 2008 is het jaar, waarin de Christelijke Gereformeerde Kerk van Kerkwerve haar vijftigjarig bestaan mag gedenken. Het geeft reden tot dankbaarheid. Al die jaren is de HEERE goed geweest voor de gemeente. Hij heeft die kleine gemeente in het Platte van Schouwen nog willen dragen en verdragen. Daarom wilde de kerkenraad dit jubileum niet ongemerkt voorbij laten gaan. Er heerst dankbaarheid jegens de Koning van de Kerk, Die in de afgelopen jaren zo goed is geweest. Hij heeft in die jaren de gemeente onderhouden en in stand gehouden.

Twintig jaar geleden verscheen er ook een jubileumboek. Om niet in herhaling te vallen is dit keer gekozen voor een andere opzet. Er is veel gedaan aan bronnenonderzoek. Lidmatenboeken, geslachtsregisters, jaargangen van Deltakontakt en RDP, notulen van kerkenraadsvergadering, gemeentelijke correspondentie en nog veel meer zaken zijn onderzocht. Hieruit ontstond soms een beeld, dat afweek van wat de mondelinge overlevering altijd heeft willen doen laten geloven. In dit jubileumboek is getracht vanuit het bronnenmateriaal een betrouwbaar beeld te geven van het verleden. Alle historische gegevens in dit boek komen op uit

het bronnenmateriaal. Desalniettemin zal er niet aan te ontkomen zijn, dat er hier en daar nog ergens een oneffenheid te vinden zal zijn.

Het schrijven van dit boek heeft veel tijd gekost, met name al het bronnenonderzoek. Drie personen zijn voor mij bij het schrijven van dit boek van groot belang geweest. Allereerst br. D.J. Viergever van de Tellersweg. Hij fungeerde als een soort eindredacteur. Dikwijls werden diverse passages aangepast omdat hij een andere formulering beter achtte. Br. J. Huigens was een onmisbare steunpilaar bij het onderzoek naar de geslachtslijnen. Met zijn formidabele kennis – dikwijls uit zijn hoofd – van de geslachtsregisters in Schouwen-Duiveland konden de oude lidmatenboeken worden ontleed van zowel de Hervormde Kerk van Kerkwerve als van de Christelijke Gereformeerde kerk van Zierikzee. Zonder hem waren vele verbindingslijnen niet zichtbaar worden. Tenslotte verdient mijn vrouw in dit rijtje ook een plaats. Vakantieplannen, vrije dagen en vrije uurtjes zijn opgeofferd aan dit boek. Ze heeft het mij geen eens kwalijk genomen en ze heeft er ook niet over geklaagd. Dat mag toch zeker vermeld worden.

De titel van dit boek spreekt voor zichzelf: “Het Evangeliezaad in de Schouwse kleigrond”. Van oudsher bestaat de gemeente voor een groot deel uit mensen, die werken in de landbouwsector. Het zaaierwerk is hen niet vreemd, net zo min als de Schouwse klei. Nu wordt Gods Woord het zaad der wedergeboorte genoemd. Dit zaad mocht al die jaren worden gestrooid vanaf de Kerkwerfse kansel onder mensen, die veelal zijn opgegroeid op die Schouwse kleigrond.

Veel leesplezier! Maar bovenal is het de wens, dat ook dit boek mag bijdragen aan al dat bouwwerk dat in de Christelijke Gereformeerde Kerk van Kerkwerve heeft mogen plaatsvinden. Bouwwerk vanuit dat ene doel, dat zondaren als levende stenen mogen worden ingemetseld op dat fundament, dat door Jezus Christus is aangebracht.

Kerkwerve, april 2008
ds. A.C. Uitslag

Inhoudsopgave

	Hoofdstuk	pagina
1.	Ontstaan en ontwikkeld	8
2.	Bewaard en staande gehouden	22
3.	Bedreigd bezit	40
4.	De pioniers van het eerste uur	54
5.	Gedegen bouwwerk	72
6.	Voortgezette werkzaamheden	94
7.	Bouwactiviteiten	112
8.	Blijvend bouwwerk	126

1. Ontstaan en ontwikkeld

KERSTENING EN AFSCHIEDING IN KERKWERVE

Kerkwerve, een klein dorpje in de “Platte van Schouwen”. Door krap duizend mensen bewoond. Daarmee één van de kleinste plaatsen van Nederland met een Christelijke Gereformeerde Kerk. Omgeven door een prachtige natuur, waarin de hand van de Schepper zichtbaar is. Fiere dijken langs de Oosterschelde. Slechts enkele kilometers verder: de stoere duinen en de zee. Oneindige vergezichten op een heldere dag. Vele akkers waarop de vruchten groeien. Zo vlak onder de rook van de voormalige handelsstad Zierikzee heeft God er geschiedenis geschreven. Daar mocht Zijn kerk worden gebouwd. Daar waren ze die door Gods genade als een levende steen zijn ingemetseld in het fundament, dat door Jezus Christus is gelegd.

Het dorp Kerkwerve

De plaats

Van het Kerkwerve van vroeger is er maar weinig bekend. Waarschijnlijk is dit dorpje, gelegen in de polder van Schouwen, ergens in de twaalfde eeuw ontstaan. Schouwen maakte tot enkele eeuwen voor het begin van de jaartelling deel uit van een uitgestrekt veengebied. Door dit veengebied liep onder meer de rivier de Schelde. Al voor het begin van de jaartelling drong de zee het Schouwse land in. Via inbraakreken werd klei op het land afgezet. De krekenslibden op den duur dicht. Door inklinking van de veengrond ontstond een landschap met hooggelegen kreekkruggen met daartussen laag gelegen poelgronden. Op die hooggelegen kreekkruggen vestigde zich de bevolking. Schouwen is één van de grootste, oudste en meest laaggelegen polders in Zeeland. Voortdurend bleef daar de strijd tegen het water bestaan. Het opstuwende zeewater heeft heel wat land overspoeld. Tientallen dorpen en gehuchten zijn in de loop van de tijd in het water verdronken.

Zo rond het jaar 1200 werd het eiland voorzien van een ringdijk. Een grote storm was daar de directe aanleiding voor geweest. Ook daarna waren er dijkdoorbraken, waardoor er regelmatig land werd verloren. Zo is de Oosterschelde aan de zuidkant van Schouwen

in de vijftiende eeuw met wel 3000 hectare vergroot. Diverse dorpen verdwenen in het water: Simonskerke, Oudekerke, St. Jacobskerke, Westkerke en Zuidkerke. Soms probeerde men een dorp nog te behouden met inlaagdijken. Dat is ook gebeurd met een dorpje als Rengerskerke. Maar in 1662 won ook hier het water de strijd van het land. De strijd tegen het water zal op Schouwen altijd gevoerd moeten blijven. Daar veranderen zelfs Deltawerken niets aan. Kerkwerve ligt op de laaggelegen gron-

den - het zogenaamde “Platte van Schouwen” – die voor een deel benut zijn voor het graven van veen en voor een ander deel voor het verhogen van de zeedijken. In 1298 komt in schriftelijke bronnen voor het eerst het dorp Kerkwerve voor. Het dorp is ontstaan op en rond een hoogte (oftewel “een werf”). Zo’n werf diende als een vluchtheuvel, waar de bewoners bij hoge vloed veilig waren. Op deze werf werd een kerk gebouwd. Zo is de plaatsnaam ontstaan: Kerkwerve, een dorpje gecentreerd rondom de kerk op een werf.

SCHOUWEN-DUIVELAND OMSTREKES 1300

De kerk

Al ruim voor het jaar 1000 staat er op Schouwen een kerk. Allerlei gegevens staven het vermoeden dat Schouwen toen al gekerstend was. In de tweede helft van de twaalfde eeuw worden er een zestal nieuwe parochiekerken gesticht in elk van de zes delen van Schouwen. Ook in Kerkwerve, de hoofdplaats van één van die zes delen van Schouwen. Vanuit deze zes moederkerken werden er weer nieuwe parochies gesticht. Aan

het hoofd van iedere kerk staat een pastor, die belast is met zielszorg, dopen en begraven. De parochie van Kerkwerve telde wel degelijk mee. Er waren twee pastoorsplaatsen aan verbonden. De kerk in Kerkwerve was gewijd aan St. Willebord. De zorg voor armen en zieken werd in 1535 waargenomen door twee Gasthuismeesters. Diverse kloosterorden zijn op Schouwen geweest. Zo hebben de Kartuziers zich gevestigd in het klooster Sion te Noord-

gouwe. In Zierikzee kwamen onder andere de Dominicanen (predikheren) en de Franciscanen (Minderbroeders) en de Begijnen.

De reformatiestrijd

Ver van het Schouwse land vandaan heeft Maarten Luther op 31 oktober 1517 zijn vijftien negentig stellingen geslagen op de deur van de slotkapel in Wittenberg. Al snel bereikten zijn gedachten ook Schouwen. De Roomse overheid heeft zich hiertegen echter fel verzet. Afwijking in de leer en van het kerkelijk gezag werd streng bestraft. Toch kon dit alles de hervorming niet keren. Gods werk ging door. Ook op Schouwen. Zeker nadat een tweede reformatiegolf volgde onder invloed van Johannes Calvijn. Vanuit Vlaanderen bereikte het Calvinisme het eiland Schouwen. Zo hield de vlaamse Jacob Jorisse in juli 1566 een hagepreek in Schuddebeurs. Maar liefst vierhonderd mensen zaten onder zijn gehoor. Er leken wat meer openingen te komen voor het verbreiden van de reformatieboodschap. De beeldenstorm, waardoor ook het Minderbroederklooster in Zierikzee werd vernield, maakte hier echter een einde aan. De Roomse overheid ging op zijn strepen staan. De reformatieleer werd verboden. De Tachtigjarige Oorlog werd

Het oude kerkgebouw, dat in 1899 is afgebroken

op een bepaalde manier mag Zierikzee de bakermat van “de Nadere Reformatie” worden genoemd

een feit. Een strijd die in Kerkwerve onuitwisbare sporen heeft nagelaten. In 1572 kwam Zierikzee in handen van de protestanten. Het was de arbeid van ds. Herman Moded waardoor in Zierikzee en op Schouwen de Hervorming tot stand kwam. Het Spaanse bewind ging echter tot tegenactie over. Alle pijlen richtten zich op het strategisch gelegen Zierikzee. Zo hoopten de Spanjaarden de verbindingen tussen Holland en Zeeland te verbreken. Het beleg van Zierikzee werd een feit.

Met groot machtsvertoon wisten de Spaanse troepen eind september 1575 Duiveland te veroveren. Voordat het strijdtoneel zich zou verplaatsen naar Zierikzee wilden de Spanjaarden eerst nog enkele andere slagen uitdelen. Zo werd Brouwershaven gemakkelijk veroverd. In het versterkte Bommenede duurde het langer voordat de prinsgezinde troepen hun verzet opgaven. Ondertussen had Zierikzee zich versterkt. Om de Spaanse vijand het naderen van de stad te beletten werd de Scheldedijk bij Borrendamme doorgestoken. Het water stroomde Schouwen in. Vrijwel geheel Schouwen kwam onder water te staan. De predikant van Zierikzee, ds. Gerardus van Culenburgh, had hierbij een leidende rol. Waar het water eeuwenlang de vijand was voor Schouwen

werd het nu als een wapen ingezet tegen de Spanjaarden. Het water als wapenrusting in de strijd Gods! In deze strijd moest Kerkwerve het echter ontgelden. De Spanjaarden onder leiding van bevelhebber Mondragon hebben dit dorp eind december 1575 verwoest. Zo'n veertig huizen werden platgebrand. De kerktoren is verbrand. Ondertussen werd de situatie in Zierikzee steeds nijpender. Voedselvoorraden en munitie werden schaars. Prins Willem van Oranje stak de inwoners van Zierikzee een hart onder de riem door een bemoedigende brief. Maar de ontzetting van de stad bleef uit. De Geuzenvloot strandde op het taaie verzet van de Spaanse troepen. Zierikzee moest capituleren. Op 2 juli 1576 marcheerde Mondragon de stad door de poorten binnen. De reformatie en het protestantisme leken op Schouwen geen vaste voet aan de wal te krijgen.

De reformatie krijgt alsnog vaste voet aan wal

De situatie op Schouwen was bijzonder slecht. Zierikzee was verarmd en verwoest. De rest stond onder water. De muitende soldaten van de Spaanse koning trokken plunderend voort. Vier maanden na zijn komst verliet Mondragon alweer de stad. Daarmee werd - als

een wonder - de weg geopend voor de prinsgezinde troepen. De toestand van de stad Zierikzee was deerniswekkend. De algehele situatie op Schouwen was miserabel. Nu de vijandelijke roomse troepen waren verdwenen werd het zeewater weer de voornaamste bedreiging. Dijkherstel was daarom de eerste prioriteit. Het herstel van de stad kostte fortuinen. Met de financiële hulp uit de rest van Zeeland krabbelde Zierikzee en Schouwen langzaam maar zeker weer op. Ondertussen was ds. Van Culenburgh weer terug in de stad. Niet alleen stad en land herstelde. Ook het kerkelijke leven kreeg nieuwe impulsen. De reformatie schoot wortel in het Schouwse land. De kerkelijke goederen van de Rooms Katholieken werden grotendeels door de overheid verkocht om de oorlogsschuld aan Spanje af te lossen. De kerkgebouwen en de pastorieën waren gehavend uit de strijd gekomen. Geldelijke middelen ontbraken voor het benodigde herstel.

Sinds het vertrek van de Spanjaarden uit Zierikzee nam in deze stad het aantal kerkgangers al snel fors toe, met name in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Op een bepaalde manier mag Zierikzee ook wel de bakermat van “de Nadere Reformatie” worden genoemd. Dat was een beweging die zich

ervoor sterk maakte, dat het geloof in het dagelijkse leven in de praktijk werd gebracht. Ook stond het een strikte zondagsheiliging voor en werd allerlei pracht en praal vermeden. De geestelijke vader van deze vernieuwingsbeweging was de in Zierikzee geboren ds. Willem Teelinck (1579-1629). Ook ds. Godefridus Cornelisz. Udemans, die van 1604 tot zijn dood in 1649 in Zierikzee predikant is geweest had hierbij grote invloed. Het ging in de Nadere Reformatie om het beoefenen van de praktijk der godzaligheid. Uiteindelijk was in de tweede helft van de zeventiende eeuw zo'n driekwart van de Zierikzeeënaars lid van de Nederduits Gereformeerde Gemeente.

Reformatie in Kerkwerve

Ook in Kerkwerve werd de nieuwe leer van de reformatie omarmd. De gehavende kerk met zijn kapotte toren werd in zo'n staat hersteld dat er hervormde diensten gehouden konden worden. De kerk in Kerkwerve was toen nog niet groot genoeg om zelfstandig een predikant te beroepen. Samen met Noordgouwe en (eerst nog) Elkerzee werd er een predikant beroepen. Diverse predikanten kwamen en gingen. In 1625 werd de gemeente alsnog zelfstandig. In 1626 werd ds. Gerardus van

Culenburg de eerste predikant, die de zelfstandige gemeente Kerkwerve dient. Hij is een kleinzoon van ds. Gerardus van Culenburg, die aan het front streed tegen de Spaanse bezetter tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Hoogtepunten en dieptepunten kwamen voor in de kerkelijke geschiedenis van de Nederduits Gereformeerde gemeente van Kerkwerve. Er werd gedoopt. Er werden huwelijken bevestigd. Maar ook ontvielen mensen aan de kerkelijke gemeenschap door de dood. Tot aan de afscheiding vond er, na het vertrek van ds. Van Culenburg in 1629, nog ééneentwintig keer een bevestigingsdienst plaats, waarin een nieuwe predikant zich verbond aan de gemeente van Kerkwerve. Het kerkgebouw kreeg in 1731 te maken met een felle brand, waardoor oude doopboeken verloren zijn gegaan. Zo'n acht jaar later onderging de kerk een verbouwing. Toch bleef de kwaliteit van het kerkgebouw onder de maat. De kerkvoogdij mistte de financiële middelen voor een grondige renovatie. Ondanks dat de kerk rijp was voor de sloop heeft men in de jaren vijftig van de negentiende eeuw toch nog geprobeerd de kerk met staatssteun te herstellen. Het bleef tevergeefs, want in 1899 is de kerk afgebroken. In 1900 verrees op ongeveer dezelfde plaats een nieuw kerk-

gebouw, waar vandaag de dag de Protestantse gemeente van Kerkwerve haar zondagse dienst belegt.

De afscheiding

Vrijheid, gelijkheid en broederschap. Dat was de leus van de Franse Revolutie. Een geest, die ook door de kerken ging waaien. De tijd van de Franse bezetting (1795-1813) was voor de Nederlandse predikanten allesbehalve aangenaam. Het traktement was bijzonder laag. Toen koning Willem I aan de macht kwam, herstelde hij de uitbetaling van de traktementen. Hierdoor dacht hij het ook voor het zeggen te kunnen hebben in de kerk. Hij wilde aan de vaderlandse kerk een nieuwe organisatiestructuur geven. Er kwam zelfs een minister van eredienst, die in 1816 de Dordtse Kerkorde liet vervangen door een Algemeen Reglement voor het bestuur van de Nederlandse Hervormde Kerk. De predikanten boden nauwelijks verzet. Ze waren allang blij dat hun financiële zorgen voorbij waren. Ondertussen was er wel een wissel omgezet. Vanuit de Generale Synode als het hoogste bestuursorgaan kon men nu de plaatselijke gemeenten tot bepaalde keuzes dwingen. Een bekend voorbeeld is de gedwongen invoering van de Evangelische Gezangenbundel. Nog

kwalijker was de wijziging van de onder-tekening voor aanstaande predikanten. Vroeger kwam in deze verklaring duidelijk uit, dat de leer van de gereformeerde belijdenisgeschriften in alles met Gods Woord overeenkomt. In de nieuwe formulering werd deze binding losgelaten. Hierdoor werd de gereformeerde leer van de Bijbel aan de kant gezet. De vrijzinnigheid had in de kerk een legitieme plaats gekregen. De Hervormde Kerk werd zo van haar gereformeerde karakter ontroofd. Dat was ook merkbaar op de universiteiten en op de kansels. De theologie en de prediking van de Reformatie werd nauwelijks meer gehoord.

God greep echter in! In 1801 werd in Veendam Hendrik de Cock geboren. In 1829 werd deze jonge predikant in zijn derde gemeente Ulrum bevestigd. Daar is hij pas tot bekering gekomen. Daar leerde hij bevindelijk te verstaan wat het is om uit genade zalig te worden. De contacten met de bejaarde Klaas Pieters Kuipenga hadden op hem veel invloed. Overbekend zijn de woorden van deze man: "Als ik ook maar één zucht tot mijn zaligheid moest bijbrengen, dan was het voor eeuwig verloren". In 1831 kwam ds. De Cock voor het eerst in aanraking met de Institutie van Johannes Calvijn. Er veranderde veel bij

hem. Ontdekt aan zichzelf leerde hij in Jezus de enige en algenoegzame Zaligmaker te zien. Dat had duidelijk zijn uitwerking op zijn prediking. Bij onder-vinding bekend gemaakt met zijn eigen verdorven hart en overtuigd van de vol-slagen onmacht van de mens tot enig waarachtig geestelijk goed achtte hij het zijn plicht om deze waarheid ook aan het volk te prediken. Hij mocht de volle raad Gods verkondigen. Van heinde en ver trok deze prediking mensen. Bij ds. De Cock stroomde de kerk vol, terwijl bij vrijzinnige leraars de kerk leegliep. Ds. De Cock waarschuwde ook voor hun dwaalleer. Toen hij ook kinderen uit andere gemeenten doopte, was de maat voor de regenten vol. Ds. De Cock werd niet langer verdragen in de Nederlands Hervormde Kerk. Hij werd eerst geschorst en uiteindelijk afgezet als Hervormd predikant op 13 oktober 1834. Voor een werkelijk gereformeerd predikant was geen plaats meer in de vaderlandse kerk. Hij werd de kerk uitgezet! Een dag later vond de Afscheiding plaats. In biddend opzien heeft ds. De Cock zich met een deel van zijn gemeente te Ulrum afgescheiden van de valse kerk om daarmee terug te keren tot de oude beginselen der vadersen. Spoedig werd deze stap gevolgd door andere predikanten en gemeenten. Van

overheidswege werd deze afscheidingsbeweging tegengewerkt. De bijeenkomsten van de afgescheidenen werden door de overheid verboden op straffe van een geldboete of zelfs een in hechtenis neming. Toch waren er een jaar later al bijna tachtig afgescheiden gemeenten. De Heere drukt zo Zelf het stempel van Zijn goedkeuring op de afscheiding. In ruime mate ontvingen de afgescheidenen geestelijke zegeningen.

De afscheiding in Duiveland

Ook op Schouwen-Duiveland brak de afscheiding door. Het eerst in Duiveland. Daarbij was een belangrijke rol weggelegd voor Dirk van Farowé, die als diaken en notabel de hervormde gemeente in Nieuwerkerk diende. Het bleek dat er op Duiveland verschillende gezelschappen waren ontstaan, waar de stichtelijke werken van de "oude schrijvers" werden gelezen. Onder de bezoekers van deze gezelschappen leefden er grote zorgen over de ontwikkelingen in de vaderlandse kerk. Daarom zochten de bezwaarden elkaar op in het conventikel.

Van Farowé behoorde ook bij deze bezoekers. Het lukte hem om in 1836 deze verschillende gezelschappen te verenigen. In oktober 1836 werden er in Nieuwerkerk ambtsdragers gekozen:

Van Farowé tot ouderling en Pieter van Vessem tot diaken. Hetzelfde gebeurt ook al spoedig in Bruinisse en Oosterland. Pas op zondag 12 november 1837 worden de gekozen ambtsdragers door ds. H.J. Budding in het ambt bevestigd. Toen was de instituering van de driedelige gemeente Nieuwerkerk-Oosterland-Bruinisse een feit.

Diezelfde ds. Budding had zich anderhalf jaar daarvoor afgescheiden van het hervormde kerkgenootschap. Deze Biggekerkse predikant speelde een belangrijke rol in de eerste jaren van de Afscheiding in Zeeland. Ook in Nieuwerkerk heeft hij diverse keren mogen preken. Vanwege een conflict over onder andere de te zingen Psalmberijming kwam ds. Budding eind oktober 1839 buiten het kerkverband van de Christelijke Afgescheidenen te staan. De Duivelandse gemeente koos partij voor ds. Budding. Van het aanvragen van overheidserkenning wilde deze gemeente niets weten. Verschillende afgescheidenen werden daarom in de loop der jaren op grond van hun illegale samenkomsten veroordeeld.

Legendarisch is in dat verband de preek van ds. Budding op eerste Paasdag in Nieuwerkerk. Een grote groep mensen was ervoor samengekomen in de schuur van Van Farowé. Toen de dienst

een uur bezig was kwam de veldwachter binnen met getrokken zwaard: “Meneer, ik vraag in de naam des konings en der wet, dat u onmiddellijk stopt en dat de schare uiteen zal gaan. En indien niet, dan bekeur ik u om voor de rechtbank te verschijnen”. Ds. Budding wendde zich rustig naar de veldwachter en zei: “Meneer, u hebt uw plicht te doen voor uw aardse meester en vorst, en ik wens de mijne te doen voor mijn hemelse Meester en Koning”. Daarna ging ds. Budding verder met zijn preek. Het waren geen gemakkelijke jaren voor de Duivelandse gemeente. Vanuit de overheid kwam er veel verzet tegen hun “illegale” samenkomsten. In juni 1845 kreeg de gemeente samen met Haamstede op Schouwen een plaats binnen het kerkverband van de kruisgezinden. Een kerkverband, waarin werd vastgehouden aan de psalmberijming van Datheen. Verder wilden deze gemeenten geen erkenning bij de overheid aanvragen om als afgescheiden gemeente samenkomsten te beleggen, ook al leidde dit tot vervolging van overheidswege. Daarom ook de toevoeging in de naam van het kerkverband “onder het kruis”. Men boog liever onder het kruis van de vervolging dan dat men overheidserkenning zou aanvragen. Terugkeer tot de uit haar diep verval herstelde gereformeerde kerk blijft uitgangs-

punt en tot zolang blijft men een gemeente onder het kruis. Erkenning als afgescheiden gemeente is volgens hen verloochening van de Afscheiding en een verloochening van Christus’ koningschap. Daardoor kwam er een breuk onder de afgescheidenen, ook op Schouwen-Duiveland. In Duiveland was er een Gereformeerde Gemeente onder het Kruis, net als in Haamstede. In Zierikzee daarentegen ontstond de Chr. Afgescheiden Gemeente.

Ds. H.J. Budding preekte vaak in de schuur van Dirk van Farowé

De gemeente in Zierikzee was bij de instituering klein van getal. Slechts zesendertig zielen telde deze kleine kerkelijke gemeente

De afscheiding op Schouwen

De afscheiding van 1834, die zich sinds 1836 door de arbeid van ds. Budding uitgebreide over heel Zeeland, vond ook in Zierikzee sympathisanten. Er was een kleine groep afgescheidenen, die regelmatig samenkwam. Onder hen bevonden zich onder andere bakker Gerard de Braal, landbouwer Bartel de Vlieger, arbeider Pieter van der Stel en Martinus Brieve. Vanwege de "grote" afstand naar Nieuwerkerk werden er ook dikwijls samenkomsten belegd in Zierikzee, bij één van de leden aan huis.

In de loop der jaren groeide bij de Zierikzeese afdeling het verlangen naar zelfstandigheid. Zeker toen de kerkelijke gemeenschap in Zierikzee iets groeide. De Duivelandse kerkenraad reageerde hierop positief. In maart 1841 werd A.C. But tot ouderling gekozen en Dingeman de Vos tot diaken. Nog in dezelfde maand wordt door hen een pand gekocht in de Meelstraat, dat tot kerk wordt verbouwd. De gemeente telde toen slechts zesendertig zielen. Maar alle twaalf gezinshoofden hadden zich garant gesteld voor honderd gulden, waardoor het pand voor twaalfhonderd gulden kon worden gekocht. Ondertussen was er eind april 1841 door de leden van Zierikzee aan de koning een rekest verstuurd om in de burgerlijke maat-

schappij als kerk te worden erkend. Een aanvraag die was ondertekend door A.C. But (ouderling), D. de Vos (diaken), P. van der Stel, Job van der Werf, Gerard de Braal en Wm. van Schelven. Hierover was echter geen overleg gevoerd met de gemeente uit Duiveland. Eind juni 1841 barstte de bom op een gemeentevening in Nieuwerkerk, waar ds. Budding de leiding had. Het verzoek tot overheidserkenning was voor de predikant uit Biggekerke een verloochening van de naam "gereformeerd" en van artikel 28 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis. De breuk tussen Duiveland en Zierikzee bleek onafwendbaar te zijn. De zesendertig leden uit Zierikzee gingen zelfstandig verder. De weg naar opname in het kerkverband van de Chr. Afscheiden Gemeenten lag toen open. Alleen de kwestie van de psalmberijming moest nog worden opgelost. Toen de leden van Zierikzee instemden met het zingen uit de Psalmberijming van 1773 was ook deze plooi gladgestreken. Nadat op 25 november 1841 de overheidserkenning werd verkregen was de Chr. Afscheiden Gemeente te Zierikzee een feit.

De gemeente in Zierikzee was bij de instituering klein van getal. Slechts zesendertig zielen telde deze kleine kerkelijke gemeente, gelegen aan de Ooster-

schelde. Als een mosterdzaadje, want tien jaar later waren het nog slechts vijftig zielen. Eigenlijk geen levensvatbaarheid. Maar Gods werk en Gods plannen zijn niet te keren! Daarom zond God Zijn dienstknecht, ds. Albert Frederik Kok, in november 1852 naar Zierikzee. Daarom kwam er ook de groei: in 1855 al bijna honderd en vijftig zielen. In 1860 net boven de tweehonderd. Het bouwwerk mocht doorgaan.

Ds. Albert Frederik Kok, de eerste predikant van de Christelijke Afscheiden Gemeente te Zierikzee

Rechts op de foto het kerkje aan de Meelstraat
rondom 1860

Trouw aan Schrift en belijdenis. Trouw aan het beginsel der Afscheiding. Zo mocht daar in dit deel van Gods wijngaard, verborgen voor het oog van velen, het goede zaad worden gezaaid in de kleigronden van Schouwen.

De afscheiding in Kerkwerve

De ontwikkelingen in de vaderlandse kerk zullen aan het begin van de negentiende eeuw ook aan de kerkelijke gemeente van Kerkwerve niet voorbij zijn gegaan. Verschillende predikanten hebben het kleine kerkje aan de Ring in deze jaren gediend. We weten dat onder hen zich voorstanders bevonden van de Evangelische Gezangen. Een beoordeling van hun prediking is lastiger om te geven, omdat er van hen geen preken zijn bewaard. Wat landelijk geldt, geldt echter ook plaatselijk: de aloude Hervormde Kerk was van haar gereformeerde karakter ontfroefd. Daarom: "Ontwaak, noordenwind! En kom, Gij zuidenwind! Doorwaai mijn hof". Zo alleen kan ook in Kerkwerve het Woord Gods getrouw worden bewaard! En dan in het midden van die negentiende eeuw: de wind blaast, waarheen hij wil, en gij hoort zijn geluid; maar gij weet niet, van waar hij komt en waar hij heen gaat ... De Heilige Geest blaast met de ontdekkende noordenwind en

de vertroostende zuidenwind door de straten en over de velden van Kerkwerve. Windvlagen, die niet tegen te houden zijn. Het doorwaait de huizen. Het blaast het stof, dat is neergedwarreld, weg. De oude zieke eikenboom in het midden van het dorp verliest zijn blad. De wind doet zijn werk, helend en genezend.

Wanneer de wind weer is gaan liggen en de rust is weergekeerd kan de "oogst" worden opgemerkt. Redenen zijn onbekend. Oorzaken zijn niet meer terug te vinden. Vruchten daarentegen wel! Velen, die hun wortels hadden liggen in de Hervormde Kerk van Kerkwerve zijn daar ontworteld om overgeplant te worden naar het kerkverband van de Chr.Afgescheiden Gemeenten, dat niets anders begeerde dan een terugkeer naar de aloude gereformeerde leer, dienst en tucht der vaders.

De afgescheidenen van Kerkwerve

Het is lastig om precies te traceren, wanneer mensen zich hebben afgescheiden van de Hervormde Kerk van Kerkwerve. Men was dikwijls al jaren bezwaard. Soms kerkte men al elders, maar duurde het nog een hele tijd voordat een officieel verzoek tot afscheiden werd ingediend. In elk geval vonden de eerste afscheidingen plaats op het mo-

ment dat ds. Hendrik de Graaff de Hervormde Gemeente van Kerkwerve dient. Deze predikant stond sinds november 1824 in Kerkwerve. Hij heeft deze gemeente bijna tweeëndertig jaar gediend. Diverse leden hebben in zijn tijd de Hervormde Kerk verlaten.

Van der Werf

Kornelis van der Werf was daar de eerste van. In het duplicaat lidmatenregister (1825-1874) heeft ds. De Graaff een aantekening opgenomen van de afscheiding van Kornelis van der Werf in juni 1840. Kornelis is in 1829 getrouwd met de twaalf jaar oudere weduwe Cornelia Boot. Samen kregen ze nog diverse kinderen, welke zij ten doop mochten houden in de Hervormde Kerk van Kerkwerve.

Twee maanden na het vertrek van Kornelis uit de Hervormde Kerk volgt zijn broer Johannes van der Werf. Deze Johannes is getrouwd met Adriaantje van den Houten. Zij werden gezegend met een aantal kinderen, die allen gedoopt werden in de Hervormde Kerk van Kerkwerve. In 1838 werd één van hun kinderen daar nog gedoopt. Betrekkelijk kort daarna hebben zij zich dus afgescheiden. Twee trouw meelevende gezinnen verliet de Hervormde Kerk van Kerkwerve. Familieverhoudingen zullen

zeker een rol hebben gespeeld bij deze eerste afscheidingen in Kerkwerve. Jakob van der Werf, de vader van Kornelis en Johannes, was in 1830 op 53-jarige leeftijd overleden. Zoon Johannes was toen zevenentwintig jaar oud, terwijl Kornelis net twintig was geworden. Het ligt voor de hand, dat die jongens na de dood van hun vader een sterkere band kregen met hun oom Job van der Werf, de broer van hun vader. Deze oom behoorde tot één van de eersten in Zierikzee, die uit verontrusting over de ontwikkelingen in de Hervormde Kerk samenkwamen in een gezelschap. Daar zocht men elkaar door middel van Gods Woord te bemoedigen. Uit zo'n gezelschap ontstond in Zierikzee, zoals we eerder hebben gezien, de Chr. Afscheiden Gemeente. Wanneer Johannes en Kornelis van der Werf hun oom Job ontmoetten dan was de Afscheiding ook geregeld onderwerp van gesprek. Daarmee werd de basis gelegd voor de eerste afscheidingen in Kerkwerve. Nog weer later in 1853 volgde hun jongere zus Anna van der Werf de kerkelijke weg van haar broers. Broer Kornelis was echter al drie jaar daarvoor overleden, terwijl broer Johannes, na de dood van zijn vrouw in 1848, naar Noord Amerika was geëmigreerd.

Kaatje van der Wekken

De beide broers Van der Werf zullen zich in die veertiger jaren van de negentiende eeuw dikwijls hebben gevoeld als een eenzame strijder. Ze hebben het niet meegemaakt dat in hun tijd in Kerkwerve anderen hen volgden in het spoor van de Afscheiding. Ze stonden daarin alleen! De vrees zal in hun hart hebben geleefd, dat de Afscheiding in Kerkwerve als een nachtkaaars zou uitgaan. Toch had God het anders beschikt. Want in het verborgene werkte Hij in het hart van Kaatje van Dongen, sinds 1834 de echtgenote van landbouwer Leendert van der Wekken. De weg, waarlangs dat is gegaan is ons niet bekend. Wel weten we, dat Kaatje het in de Nederlands Hervormde Kerk niet meer kon uithouden. Ze zuchtte onder de prediking. Haar bekommerde ziel schreeuwde om voedsel voor het hart. Jarenlang had ze een plaats gehad in de vaderlandse kerk. Acht kinderen van haar zijn er in de Hervormde Kerk van Kerkwerve gedoopt. Maar in de boerderij aan de Verseputseweg, die Leendert in 1838 had gekocht, gebeurde er meer dan alleen de arbeid op de landelijke akkers. De Heere ploegde de levensakker van Kaatje om. Dat bracht haar ertoe om zich in het voorjaar van 1849 af te scheiden van de vaderlandse kerk, die

zover was ingezonken. Op 9 juni 1849 werd ze aangenomen als lid van de Chr. Afscheiden Gemeente van Zierikzee. Op de Mariahoeve, zoals hun boerderij aan de Verseputseweg thans wordt genoemd, gingen man en vrouw gescheiden ter kerke. Maar niet voor lang. Want in maart 1852 heeft haar man Leendert zich met hun kinderen ook afgescheiden van de kerk op de dorpsring. Het bleek het begin te zijn van een stroom van afscheidingen in Kerkwerve. Mogelijk werden de mensen aange-trokken door Kaatje van der Wekken, waarvan het bekend is dat ze niet zweeg over wat de Heere in haar hart had willen werken. Velen, die het teken en zegel van Gods genadeverbond in de Hervormde Kerk van Kerkwerve mochten ontvangen gingen hun weg naar de Chr. Afscheiden gemeente van Zierikzee.

Een stroom van afscheidingen

Eén van de eerste families, die daarna overgingen was de familie Van Strien. Willem van Strien was de eerste, die samen met zijn vrouw Tona Pimmelaar vlak voor kerst 1852 was overgegaan. Een jaar daarvoor hadden ze nog een kindje ten doop gehouden in Kerkwerve. Zijn twee jaar jongere broer Jacob van Strien volgde ook al snel met zijn vrouw Jacoba de Jonge en hun twee kinderen.

Hun broertje Bartel van Strien was een stukje jonger. Toch koos hij in september 1854 voor dezelfde kerkelijke weg als zijn beide oudere broers.

Ook bij Pieter Hoogenboom was er het inzicht gekomen, dat de Nederlands Hervormde Kerk de trekken vertoonde van een valse kerk. Daarom scheidde hij zich in mei 1853 af van de Hervormde Kerk op de ring. Later trouwde hij met Adriaantje de Jonge, maar zij is nooit lid geworden van de Chr. Afscheiden Gemeente.

Dan was er ook nog het gezin van Johannes Boot en Anna van der Werf, die met hun zes kinderen op tweede kerstdag 1853 lid werden van de Chr. Afscheiden gemeente van Zierikzee. Op diezelfde dag werden ook Kornelis van den Hoek en Johanna Cornelia den Boer met hun zeven kinderen lid. Leendert Boot en zijn vrouw Martina Boogerd, die vanuit Duivendijke kerkelijk aangesloten waren bij de Hervormde Kerk van Kerkwerve, lieten in april 1852 de tweeling Elizabeth en Jan nog dopen in Kerkwerve. Ruim twee jaar later vertrokken ze met hun zes kinderen ook naar de afgescheidenen. Hun oudste dochter Willemina Boot trouwde later met Cornelis Cz. Den Boer, eveneens afkomstig uit een afgescheiden gezin. Zij gingen wonen op Kerkwerve. De zus van Martina, Maria Jacoba Boogerd, trouwde met Izak de

Waard. Zij voegden zich al in 1842 bij de Afscheidenen. Maria Jacoba, die in Kerkwerve was gedoopt stierf echter al in 1853 op jonge leeftijd.

Op 18 maart 1856 werden Jan van Burgt en Jacoba Baas afgescheiden samen met hun dochtertje.

Van Damme

Het gezin van Jan van Damme en Jacomina Kloet behoorde tot de Hervormde Kerk van Kerkwerve. Al hun kinderen zijn er ook gedoopt. Vader Jan stierf in 1842 op zesenvertigjarige leeftijd. Al hun kinderen zijn in de Hervormde Kerk van Kerkwerve gedoopt. Zijn zoons Gerrit en Jakob van Damme zijn daar ook lid gebleven. De andere kinderen zijn echter overgegaan naar de Chr. Afscheiden Gemeente.

Maatje van Damme werd dat als eerste in de zomer van 1853. Zij was de tweede vrouw van Stoffel bij de Vaate, die eerder getrouwd was geweest met Jacomina Natte, die in 1843 in het kraambed was overleden. Samen met Maatje kreeg Stoffel nog tien kinderen. De eerste drie werden nog gedoopt in de Hervormde Kerk van Kerkwerve. Daarna vonden de doopdiensten van hun kinderen plaats bij de afgescheidenen in Zierikzee.

In april 1854 werd Geertje van Damme Chr. Afscheiden. Ze trouwde een jaar

later met Jacob Legemate. Hun huwelijk werd kerkelijk bevestigd in het gebouw aan de meelstraat. Hun broer Olivier van Damme is in 1855 overgegaan naar de afgescheidenen. Hij is later verhuist naar Terneuzen.

Dan was er ook nog Adriana van Damme, die was getrouwd met Maarten Ringelberg. Maarten Ringelberg was ook geboren en getogen in Kerkwerve, waar hij ook het teken en zegel van Gods genadeverbond heeft mogen ontvangen. In 1856 maakte hij de stap naar het kerkje aan de Meelstraat. Adriana van Damme is haar man hierin gevolgd. Wonderlijk genoeg is het echter niet terug te vinden of hun huwelijk ook kerkelijk is bevestigd in de Chr. Afgescheiden Gemeente. Maarten Ringelberg was trouwens niet de enigste thuis, die overging naar de afgescheidenen. Zijn broer Nicolaas Ringelberg werd lid in 1859.

Van der Sluis

Ook binnen het gezin van Gerrit van der Sluis en Pieterella bij de Vaate voltrokken zich kerkelijke veranderingen. Hun drie zonen Leendert, Bartel en Cornelis gingen in 1859 over naar de afgescheidenen in Zierikzee. Cornelis trouwde daar in 1867 met Willemina Boot, de dochter van Johannes Boot en Anna van der Werf. Twee mensen, die het teken van de Hei-

lige Doop hadden ontvangen in de Hervormde Kerk van Kerkwerve gaven elkaar het “ja-woord” in de Chr. Afgescheiden Gemeente van Zierikzee. Dat kwam niet vaak voor, ook al waren Antonis van der Wekken – de zoon van Leendert en Kaatje van der Wekken - en Neeltje bij de Vaate hen in mei 1859 daarin al voorgegaan.

Den Boer

In 1859 kwam ook nog een ander gezin over vanuit de Hervormde Kerk. Cornelis den Boer en Wilhelmina Boot hadden op dat moment vier kinderen. Het gezin woonde aan de Koolweg. In zijn jeugd

was vader Cornelis opgegroeid in Kerkwerve, waar hij ook was gedoopt in de Hervormde Kerk. Na hun trouwen in 1853 sloten Cornelis en Wilhelmina zich aan bij de Hervormde Kerk van Zierikzee. Waarschijnlijk was dit dichterbij dan de kerk op het dorp. Hun vier oudste kinderen zijn ook in Zierikzee gedoopt voordat ze in het voorjaar van 1859 zijn overgegaan naar de afgescheidenen.

Bil

Het kwam ook voor, dat mensen zich vestigden op het grondgebied van Kerkwerve. Ze waren weliswaar nooit lid ge-

Halverwege “Pikgat” en “Pommelsluis” lag aan de Koolweg “de houte Poppen”. Oorspronkelijk behoorde dit hoeffe bij Rengerskerke. Het gezin van Maarten Ringelberg en Adriana van Damme heeft er gewoond. Rond de eeuwwisseling vestigde zich hier de familie Joh. Bil-Goudzwaard. Helemaal rechts op de foto staat Neeltje Bil-van Westenbrugge. Zij was tot haar tachtigste baakster